

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341 + 347.97/.99

Мартинівський Д.П.,
здобувач кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Представлена стаття присвячена проблемам міжнародних стандартів прав людини у судовій системі і містить авторська позиція щодо їх імплементації до системи українського судочинства, а також напрямки удосконалення відповідного законодавства України. У підсумку представлено комплексне визначення поняття міжнародних принципів прав людини у судовій системі, а також наголошено на необхідності скорішого їх втілення до правової системи України.

Представленная статья посвящена проблемам международных стандартов прав человека в судебной системе и содержит авторскую позицию по их имплементации в систему украинского судопроизводства, а также направления совершенствования действующего законодательства Украины. В итоге представлено комплексное определение понятия международных принципов прав человека в судебной системе, а также подчеркнута необходимость скорейшего их воплощения в правовую систему Украины.

Presented paper is devoted to problems of international human rights standards in the judicial system and contains the author's position on their implementation in Ukrainian system of justice, as well as ways of improving the current legislation of Ukraine. As a result, presented a comprehensive definition of international human rights principles in the judicial system, and stressed the urgency of their implementation in the legal system of Ukraine.

Постановка проблеми. Згідно із даними Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» спільно з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України станом на 16 серпня 2011 року рівень довіри населення до українських судів складає лише 14,3 % [1]. Серед органів державної влади це є одним із найнижчих показників. Така ситуація негативно впливає не тільки на внутрішні процеси в українській державі, але й на становище України на світовій арені. У зв'язку з чим, у сучасних інтеграційних умовах України, однією із основоположних вимог європейської спільноти стало реформування судової системи України та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів. У цьому напрямку основоположну роль зіграло прийняття Закону України «Про судоустрій та статус судій», у ст. 2 якого закріплено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує

кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2].

Однак, на сьогодні можна констатувати, що судова реформа ще знаходиться на початковій стадії, оскільки поки ще продовжується перше призначення судів за новою процедурою, процесуальні кодекси все ще знаходяться на стадії опрацювання та триває процес формування судової влади в цілому. При цьому, слід наголосити, що в контексті забезпечення прав людини, немаловажне значення має прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, якій повинен відповідати усім сучасним світовим вимогам в сфері прав людини.

Ступінь наукової розробки теми. Питання міжнародних стандартів прав людини за останні роки набули свого розповсюдження у наукових дослідженнях. Так, в узагальненому вигляді ці питання проаналізовані у працях Ю.Ю. Білас, З.Б. Демічевої, Л.І. Захарової, О.Т. Крупчан, О.О. Кутафіна, П.А. Лаптева, О.І. Логвиненко, Муса Аль Сулайбі, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, В.Д. Яворського та ін. Щодо міжнародних стандартів прав людини в системі судочинства, то у більшому ступеню вони досліджуються через призму кримінального процесу. Так, цим питанням присвятили свої праці В.М. Волженкіна, А.П. Гуськова, К.Ф. Гуценко, С.О. Заїка, О.А. Зайцев, Є.Г. Ляхов, Д.В. Новиков, О.Є. Ноянова, Т.І. Присяжнюк, Д.В. Симонович, О.В. Узунова, Х.П. Шептунова, С. М. Ягофаров та інші.

Проте проблеми міжнародних стандартів прав людини у системі українського судочинства комплексно та детально не досліджувалися, що також наголошує необхідність проведення такого наукового аналізу.

Метою статті є всебічне та комплексне дослідження міжнародних стандартів прав людини у системі судочинства з визначенням напрямків удосконалення та приведення у відповідність до світових вимог українського законодавства.

Викладення основного матеріалу. Історична генеза міжнародних стандартів у сфері судочинства має досить глибокі корені. Так, започаткована Ш. Монтеск'є Концепція про самостійною і незалежною судовою влади (діючої окремо від законодавчої і виконавчої), була підтверджена в деклараціях буржуазних політичних діячів, а потім включена в конституційні документи часу Французької буржуазної революції XVIII ст. Пізніше основоположні принципи прав людини у судочинстві були закладені у Великій хартії вольностей 1215 р. і Біллі про права 1689 р. [3].

У середині XX століття основні принципи правосуддя отримали міжнародно-правове визнання і закріплення. Чи не найпершим міжнародним актом, в якому отримала реалізацію ідея формування міжнародних стандартів у сфері правосуддя, можна назвати Загальну декларацію прав людини, прийняту Організацією Об'єднаних Націй в 1948 р.

Універсальні принципи правосуддя цієї Декларації були розвинені і доповнені положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 6, 9, 10, 14 - 16 і деякі інші), Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, ст. 39 Конвенції про права дитини. в ст. 3 Гаазької конвенції про закони про звичаї ведення війни на суші, ст. 91 Додаткового протоколу 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв міжнародних збройних конфліктів, а також ст. 68 і 75 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Вагоме значення у формуванні міжнародних стандартів в сфері прав людини у судочинстві мають акти ОБСЄ, а саме підсумковий документ Віденської зустрічі 1989 р., який встановив принципи універсальності правосуддя і необхідності повідомлення про рішення судовою інстанцією, що розглядала скаргу громадянина у його справі з обов'язковим зазначенням мотивів такого рішення (ст. 13) та Документи Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 р. (п. 5.5., 5.10 - 5.21), в якому знайшли своє відображення ідеї справедливого суду.

Спеціальний міжнародний акт «Основні принципи незалежності судових органів», прийнятий в 1985 р. в Мілані VII Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками, можна назвати одним з перших серед такого роду документів. Зафіксовані в ньому принципи були схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року.

Немаловажне значення у визначенні міжнародних принципів в системі судочинства мають акти регіонального рівня, а саме, Американська конвенція про права людини (1969 р.), Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) тощо.

Як зазначає М. Ставнійчук, поглиблені стандарти гарантій правосуддя містяться й у висновках Консультативної ради європейських суддів про стандарти, які стосуються незалежності правосуддя і незмінюваності суддів, справедливого судового розгляду в розумні терміни, ради з питань правосуддя на службі суспільства, якості судових рішень [4].

Отже, історична ретроспектива стала підґрунтям для виділення серед сучасних міжнародних стандартів прав людини у сфері правосуддя двох основних категорій: стандартів організації та діяльності судової влади в державній системі як органу влади; та стандартів судочинства, що становлять основу правил і процедур, що встановлюються для розгляду конкретних справ цими органами судової влади.

Базовим міжнародним принципом судоустрою, що стосується стандартів організації та діяльності судової влади в державній системі як органу влади, є забезпечення незалежності судової влади.

Так, при вивченні правових систем світу можна простежити закономірності формування гарантії незалежності судової влади при здійсненні правосуддя. У науковій літературі висловлюються найрізноманітні думки про класифікацію правових систем, за основу яких беруться різні критерії. Відповідно до загальноприйнятої класифікації правових систем сучасного світу, існують такі групи, так звані правові сім'ї: романо-германська (цивільна) правова сім'я, англо-саксонська правова сім'я (сім'я загального права), соціалістична правова сім'я і правова сім'я «гібридної або змішаної юрисдикції» [5, с. 19].

При цьому як вказує Р. Салізмзянова, при розгляді питання незалежності судової влади необхідно порушити питання про закріплення гарантій незалежності суддів у конституціях і кримінально-процесуальному законодавстві сучасних демократичних держав-країн СНД [6, с. 25]. Після розпаду СРСР в 90-ті роки в структурі колишньої соціалістичної правової сім'ї залишилися національні правові системи лише деяких країн (Китаю, Північна Корея, Куба). На території колишнього СРСР і всіх інших колишніх соціалістичних держав утворилися нові пострадянські та постсоціалістичні правові системи.

Окрім цього, правова система Великобританії виступала в якості центральної ланки щодо всієї англо-саксонської правової сім'ї, правова система Франції - щодо романо-германської правової сім'ї, правова система Радянського Союзу, а згодом України постійно впливала не тільки на процес виникнення і становлення соціалістичної правової сім'ї, але й на процес її подальшого розвитку та вдосконалення. При цьому, як підкреслює О. Буряк, Україна, відійшовши від радянського способу владарювання і господарювання, судову систему фактично залишила незмінною [7, с. 3].

Тож після розпаду СРСР в Україні вже більш двох десятків років відбувається реформа системи судоустрою. Ключовим нормативним актом з цього питання став прийнятий 07.07.2010 р. довгоочікуваний Закон України «Про судоустрій та статус суддів». Проте, не зважаючи на загальний позитивний зміст цього законодавчого акту, ще на стадії опрацювання його проекту Венеціанською комісією висловлювалася низка зауважень, зокрема, які стосувалися надмірної політизації процесу призначення суддів на посади та їх звільнення, недосконалості утворення і системи судоустрою, невизначеності статусу суддів, гарантій їх діяльності і, тісно пов'язане з цим, питання суддівського самоврядування.

Проте, навіть після висновків Венеціанської комісії, деякі із проблемних питань все це залишилися, що негативно впливає на забезпечення реалізації міжнародного стандарту незалежності судової влади. Так, зокрема це стосується участі Верховної Ради України у порядку призначенні суддів, процедури утворення та ліквідації суддів, що

повинне здійснюватися виключно на основі закону, а не Президентом України; занадто складна структурованість системи судоустрою та системи судового самоврядування.

Також одним із немоложавих питань у системі судоустрою є забезпечення доступу до правосуддя. Так, як зазначає О. Овчаренко, проблема доступності правосуддя не обмежується окремою державою, а привертає увагу міжнародного співтовариства, тому можна констатувати інтернаціоналізацію стандартів у галузі судоустрою. Міжнародно-правові акти передбачають право на справедливий суд і доступ до суду як неодмінний його елемент, підкреслюючи поряд із цим такі властивості суду, як незалежність, безсторонність і законність (ст.6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.). Посилання на обов'язок держави забезпечити особі реальний, а не формальний доступ до суду містяться в низці рішень Європейського суду з прав людини, а також рекомендаціях і резолюціях Комітету Міністрів Ради Європи. І хоча доступ до правосуддя формально закріплений у Конституції та Законі України «Про судоустрій та статус суддів», проте реально кожен день тисячі людей стикаються із багатьма проблемами, пов'язаними із реалізацією свого конституційного права на судовий захист [8, с. 3-4].

Таким чином, слід констатувати, що на сьогодні міжнародні стандарти прав людини, що стосуються організації та діяльності судової влади в державній системі як органу влади, хоча подекуди й знайшли своє відображення в окремих положеннях діючого законодавства України щодо судоустрою, проте більшість міжнародних вимог, зокрема, які стосуються забезпечення незалежності судової влади та доступу правосуддя, в Україні ще залишаються не реалізованими, що потребує подальшого опрацювання та реалізації.

Що ж стосується другого елементу міжнародних стандартів прав людини у сфері правосуддя, а саме, стандартів судочинства, що становлять основу правил і процедур для розгляду конкретних справ, то тут ще більше питань залишається невирішеним.

Серед найбільш проблемних у цьому аспекті є забезпечення втілення міжнародних стандартів прав людини у кримінальне судочинство. Так, міжнародні стандарти з права людини в сфері кримінального судочинства передбачені в Загальній декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейській конвенції про видачу правопорушників 1957 р., Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та Типовому договорі про взаємну допомогу у галузі кримінального правосуддя 1990 р. При цьому, можна погодитися із зауваженням О. Узунової, що вказані стандарти охоплюють не тільки загальновизнані норми, принципи міжнародного права, міжнародні договори, а й численні документи рекомендаційного характеру (розроблені для ефективної

реалізації вищевказаних норм і принципів) та передовий досвід іноземних держав із формування нових інститутів кримінально-процесуального права [9].

Враховуючи зазначену різноманітність джерел закріплення міжнародних стандартів та самих міжнародних стандартів з прав людини в сфері кримінального судочинства у наукових джерелах існують різні підходи щодо їхньої класифікації, Так, С. Ягофаров розрізняє міжнародні стандарти в сфері кримінального судочинства на наступні різновиди: 1) стандарти, що мають статус загально визнаних норм; 2) стандарти для осіб, щодо яких застосовані чи можуть бути застосовані (в майбутньому) примусові заходи; 3) стандарти для осіб, які визнані потерпілими від злочину; 4) стандарти в галузі ювенальної юстиції; 5) стандарти розвитку кримінального судочинства, що містять заходи створення сприятливих умов для реалізації всього комплексу стандартів; 6) стандарти в галузі етики й гуманізації кримінального судочинства.

Дещо змінюючи вказаних підхід, Д. Симонович пропонує класифікувати вказані стандарти на: 1) стандарти, що мають статус загально визнаних норм; 2) стандарти для осіб, щодо яких застосовані або можуть бути застосовані примусові заходи; 3) стандарти для осіб, що потерпіли від злочину; 4) стандарти у сфері ювенальної юстиції; 4) стандарти розвитку кримінального судочинства, що включають у себе заходи щодо створення сприятливих умов для реалізації всього комплексу зазначених вище стандартів; 5) стандарти у сфері етики й гуманізації кримінального судочинства [10, с. 182].

М. Сірій виділяє наступні міжнародні стандарти кримінальної юстиції: перший – забезпечення високих стандартів незалежності суддів (насамперед ідеться про незалежність від політичних впливів, від втручання з боку виконавчої та законодавчої влади, незалежність у форматі суддівського самоврядування та адміністрування в судах); другий – здійснення децентралізації органів прокуратури та гарантування незалежності працівників прокуратури від політичних впливів, від втручання з боку виконавчої влади; третій – утвердження високих стандартів адвокатського самоврядування та неухильного дотримання вимог професійної етики при забезпеченні гарантій адвокатської діяльності (насамперед адвокатської таємниці та реалізації права на захист); і четвертий – гарантування високих стандартів незалежності судових експертів [11].

Проте, не зважаючи на таку різноманітність міжнародних стандартів прав людини в сфері кримінального судочинства, діюче кримінально-процесуальне законодавство їм повністю не відповідає. Це підтверджується кількістю виправдувальних вироків, яка на сьогодні складає 0,2 - 0,4 %, а також висновками багатьох вчених. Так, як наголошує В. Савченко, кримінально-процесуальне законодавство України все ще не піддано ревізії з точки зору його відповідності міжнародно-правовим актам та сучасним процесам, що відбуваються у світі в галузі

забезпечення прав і свобод людини [12, с. 5]. А. Гуськова вказує, що кримінально-процесуальне законодавство потребує втілення концепції міжнародно-правового статусу особи, яка повинна враховувати й будуватися на базі гуманістичних перетворень та раціоналізації процедури участі особи в кримінальному процесі [13, с. 37].

Окрім цього, Радою Європи було констатовано наступні основні недоліки чинного КПК: надмірну авторитарність та забюрократизованість процесу, в якому, власне, судові засідання відіграє дуже обмежену роль; практично повну відсутність змагальності та усунення сторони захисту від участі у збиранні та фіксації доказів; надмірність та неврегульованість повноважень прокуратури, яка головним чином відповідає за забезпечення законності, а не за проведення розслідування; відсутність судового контролю за діяльністю слідчих органів та міліції; сильний інституційний тиск щодо винесення обвинувального вироку.

Цілком зрозуміло, що зазначені недоліки чинного КПК не можна усунути лише шляхом внесення змін або доповнень до старого закону. Чинний КПК потребує аброгації, тобто скасування і заміни його новим, сучасним законом [14].

Першим реальним кроком на шляху до принципово нового КПК стало затвердження у 2008 році Президентом України Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні. Згодом Національна комісія з розвитку демократії та утвердження верховенства права завершила розробку проекту КПК, попередній варіант якого у вересні 2007 року вивчали європейські експерти. Розроблений Нацкомісією проект, що відповідав стандартам передових європейських країн, уже у червні 2009 року отримав позитивні висновки від експертів Ради Європи. Подальше громадське обговорення засвідчило загальну підтримку проекту з боку наукової спільноти і практикуючих юристів, виявивши при цьому низку недоліків, які необхідно було усунути [15].

В цілому ж в Україні було здійснено 8 спроб підготувати проект КПК. Однак більшості з них бракувало чіткої концепції оновлень кримінального процесу, які б забезпечили його відповідність міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини з одного боку та ефективну незаформалізовану роботу правоохоронних органів з іншого [16].

Останній проект Кримінального процесуального кодексу України було прийнято під час засідання робочої групи з питань реформування кримінального судочинства, яке проходило 16 червня 2011 року під головуванням Президента України [17].

Новелами цього проекту стало встановлення процесуальної рівності і змагальності сторін; підвищення прав підозрюваних, розширення права потерпілого; оновлення процедури досудового розслідування; удосконалення процедури судового контролю, заборона повернення справ на додаткове розслідування, спрощення процедури оскарження судових рішень, запровадження угод у кримінальному провадженні тощо [18]. Тож, можна погодитися із твердженням М. Оніщука, що завершення роботи над

проектом нового КПК є значним кроком на шляху до європейської інтеграції України, декриміналізації суспільства, запровадження і практичної реалізації принципу верховенства права, захисту основоположних прав та свобод громадян. Наявні вади проекту КПК можуть бути усунені під час його доопрацювання за результатами громадських обговорень, експертизи Венеціанської комісії та розгляду цього проекту у Верховній Раді України [19].

Висновки. На підставі проведеного дослідження, можна надати наступне визначення міжнародним принципам прав людини у судовій системі – це закріплені у міжнародних документах загальновизнанні еталони та моделі здійснення правосуддя, в яких встановлюються вимоги щодо судоустрою та судочинства з метою всебічного забезпечення та реалізації прав людини. За для реалізації задекларованих Україною прагнень до євроінтеграції, національне законодавство повинно повністю відповідати цим стандартам. Проте, не зважаючи на кроки, які здійснює українська держава в цьому напрямку, вони ще є недостатніми та досить уповільненими, що негативно впливає не тільки на втілення ідей правової державності у внутрішніх відносинах в Україні, але й гальмує відповідні інтеграційні процеси.

Використані джерела:

1. Рівень довіри населення України до політиків та чиновників та основних суспільних та державних інститутів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.socis.kiev.ua/ua/news/>
2. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 41-42, № 43, № 44-45. - Ст.529
3. Формирование международных стандартов правосудия в современном мире [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // <http://www.mka1.ru/>
4. Ставнийчук М. За реальную судебную реформу / М. Ставнийчук // Зеркало недели. – 2010. - №14. - 10 апреля.
5. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира : Учеб. пособие / М. Н. Марченко ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юридический фак. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Зерцало-М, 2008. – 522 с.
6. Салимзянова Р. Р. Независимость судебной власти как гарантия правового государства : Монография / Р.Р. Салимзянова. – Казань: КЮИ МВД России, 2007. - 102 с.
7. Бурак О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Оксана Вікторівна Бурак. – К., 2010. – 18 с.
8. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Олена Миколаївна Овчаренко. – Х., 2007. – 20 с.
9. Узунова О. До питання про міжнародні стандарти в галузі кримінального судочинства інститутів / О. Узунова [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=695.
10. Симонович Д.В. Міжнародні стандарти з прав людини у сфері кримінального судочинства: зміст та класифікація / Д. В. Симонович // Право і суспільство. – 2010. - № 2. - С. 172-183.

11. Сірий М. Довга дорога Кодексу // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. - №23. -24 червня.
12. Савченко В.А. Забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства у досудових стадіях в Україні та Федеративній Республіці Німеччині: порівняльний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Василь Антонович Савченко. – К., 2008. – 16 с.
13. Гуськова А.П. Действующее правовое регулирование судебной защиты прав и свобод / А.П. Гуськова // Вестник ОГУ. – 2010. - № 3 (109). – С. 34-37.
14. Савонюк Р.Ю. Кримінально-процесуальний кодекс України: структура, зміст і особливості розвитку (до 45-річчя прийняття і набуття чинності) / Р.Ю. Савонюк [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/>
15. Оніщук М. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку / М. Оніщук // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. - №28. - 12 серпня.
16. Оніщук М., Лобойко Л. Проект кримінального процесуального кодексу України: основні новації / М. Оніщук, Л. Лобойко [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.obljust.te.ua/>
17. Минюст обнародовал проект Криминального процессуального кодекса Украины [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://loresh.com.ua/2011/07/05/minyust-obnarodoval-proekt-kriminalnogo-processualnogo-kodeksa-ukrainy/>
18. Кримінальний процесуальний кодекс України: проект станом на 1 липня 2011 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу:// <http://www.minjust.gov.ua/>
19. Оніщук М. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку / М. Оніщук // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. - № 28. - 12 серпня.

*Рецензент: д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України
Баймуратов М.О.*

УДК 341.9

Каретко Н.М.,

викладач кафедри юридичних дисциплін
Християнського гуманітарно-економічного
відкритого університету

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні принципи міжнародного права, досліджена юридична природа, дана правова характеристика спеціальних принципів міжнародно-правового регулювання підприємницьких відносин.

В статье рассмотрены основные принципы международного права, исследована юридическая природа, дана правовая характеристика специальных принципов международно-правового регулирования предпринимательских отношений.

In the article the basic principles of international law, and studied the legal nature and legal description given special principles of international legal regulation of business relations.